

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Колективна монографія

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Колективна монографія

Умань-2021

УДК 364.4(02)

A43

Авторський колектив: І. В. Албул (3.1), О. Д. Балдинюк (1.2), В. П. Ісаченко (1.5), І. О. Карпич (1.4), Н. М. Коляда(1.1), Н. І. Коляда (1.1), Т. Д. Кочубей (2.2), М. . Безпалько (2.2), О. О. Кравченко (2.1), Н. В. Левченко (2.4), О. О. Матрос (2.3), Л. А. Моргай (1.6), Ю. В. Підвальна (1.3), В. М. Полехіна (1.7), О. М. Шевчук (2.6), А.І. Войтовська (2.5), Г.В. Бондаренко (3.3), К.В. Іващенко (3.2).

Рецензенти:

Петренко О. Б., д-р пед. наук, проф., завідувач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Рассказова О. І., д-р пед. наук, проф., завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Кучер Г. М., канд. пед. наук, начальник Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради.

Науковий редактор: Коляда Н. М., д-р пед. наук, проф., проф. кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

*Рекомендовано до друку вченою радою
факультету соціальної та психологічної освіти
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 3 від 18 жовтня 2021 р.)*

Актуальні проблеми соціальної роботи: теорія і практика : колективна
A43 монографія / І. В. Албул, О. Д. Балдинюк, В.П. Ісаченко [та ін.] ; за ред.
Н. М. Коляди ; Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань : Візаві,
2021. – 175с.

ISBN

Колективна монографія є результатом співпраці розробників наукових тем кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Актуальні проблеми соціально-педагогічної теорії та практики» (реєстраційний номер 0111 U 00 75 47)», «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання (реєстраційний номер 0111 U 00 91 98)».

Метою видання є оприлюднення результатів наукових досліджень та інформування громадськості про розвиток теорії, методології, практики соціальної роботи та соціальної освіти, розвиток професійних компетентностей соціальних працівників. Тематичні рубрики: теорія соціальної роботи; практика соціальної роботи; історія соціальної роботи.

Наукове видання розраховане на широку аудиторію – фахівців соціальної сфери, соціальних працівників, соціальних педагогів, викладачів закладів вищої освіти, здобувачів вищої освіти у галузі соціальної роботи та суміжних спеціальностей.

УДК 364.4(02) SBN

© Уманський державний педагогічний

ЗМІСТ

Передмова		4
Розділ 1. ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ		
1.1	Методологічний інструментарій дослідження дитячого руху як соціально-педагогічного феномену.....	7
1.2	Правові основи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	19
1.3	Психолого-педагогічні умови адаптації дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти: особливості та проблеми.....	27
1.4	Особливості соціалізації дитини в неповній сім'ї.....	35
1.5	Засоби масової інформації як сучасний інститут соціалізації молоді.....	43
1.6	Соціальні проблеми людей похилого віку в сучасному суспільстві.....	58
1.7	Пріоритетність методико-соціальної роботи в сучасному соціумі.....	70
Розділ 2. ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ		
2.1	Роль батьків у здобутті освіти учнів в умовах пандемії.....	77
2.2	Соціально-психологічні особливості адаптації дітей з інвалідністю в інклюзивному просторі.....	86
2.3	Профілактика та компенсація як основні технології оптимізації процесу соціалізації дітей у розлучених сім'ях.....	98
2.4	Неформальна освіта як шлях до особистісного розвитку молоді: з досвіду Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.....	106
2.5	Аспекти соціальної роботи з жінками, які зазнали насилля.....	114
2.6	Практичні засади соціальної роботи в сільській місцевості.....	123
Розділ 3. ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ		
3.1	Освітньо-виховні феномени формування національної ідентичності: з досвіду минулого.....	136
3.2	Державна політика у галузі виховання «важких» дітей в Україні у період першої третини ХХ століття.....	151
3.3	Підготовка до самостійного життя випускників інтернатних закладів: погляд у минуле.....	161

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

На сьогодні спостерігається підвищений інтерес до багатьох соціальних проблем, однією із таких проблем є робота з людьми похилого віку. Все це зумовлено тим, що у нашому суспільстві збільшується частка людей похилого віку.

В Україні соціальна робота з людьми похилого віку знаходяться в центрі уваги багатьох соціальних інститутів, дослідницьких програм, які спрямовані на забезпечення рівня життя людей похилого віку.

Одним з головних завдань нашого суспільства є створення умов для гідного життя літнім людям, які становлять нині п'яту частину населення України. Саме тому соціальна робота з людьми похилого віку посідає значне місце в системі соціального обслуговування населення України¹.

У сучасному українському суспільстві існує багато різних проблем, однією з яких є проблема «старіння суспільства». Саме у людей похилого віку, або тих, хто вийшов на пенсію, у 60-65 років значно змінюється соціальне життя в умовах сучасної України. В літньому віці тільки 10% людей справляються з психологічними труднощами і пристосовуються до нового становища. Соціальні проблеми людей похилого віку займають більший відсоток проблем (понад – 45%)².

Розглядаючи сучасні соціальні проблеми людей похилого віку, потрібно зауважити, що рівень соціальної роботи в системі соціальних служб, що діють

¹ Лукашевич М. П., Семігіна Т. В. Соціальна робота: підручник. Київ, 2009. 367 с.

² Лібанова Е., Курило І. Демографічний прогноз: що очікувати // Урядовий кур'єр. 31 січня 2012 року. № 18. С. 2-3.

сьогодні в Україні, неспроможні вирішити ту кількість негараздів, що супроводять життя цієї категорії³.

Однією з найголовніших проблем життєдіяльності людей похилого віку є самотність. Вона спостерігається тоді, коли людина виходить на пенсію, у неї зменшуються зв'язки, відокремлюються діти, присутнє постійне відчуття нікому не бути потрібному⁴.

Серйозною проблемою похилого та особливо старечого віку є самотність. Поняття це має соціальний зміст: у людини немає родичів, однолітків, друзів. Самотність у старості може бути пов'язана з окремим проживанням від молодих членів сім'ї. Однак більш важливими у старості виявляються психологічні аспекти самотності: ізоляція, самоізоляція, що відображають усвідомлення самотності як нерозуміння, байдужості з боку оточуючих. Особливо реальною самотність стає для людини, яка живе довго. Складність почуття самотності виражається в тому, що стара людина, з одного боку, відчуває розрив, який збільшується, з оточуючими, боїться самотнього способу життя, а з іншого боку, прагне відгородитися від оточуючих, захистити свій мир і стабільність в ньому від вторгнення сторонніх⁵.

Даний етап в житті людини тягне за собою безліч змін, однією з яких є зміна способу і стилю життя. Це перехід людини з однієї соціальної ролі в іншу. Змінюється особистість людини, вона починає інакше себе вести, відноситися до інших людей, заново осмислює дійсність і свою цінність. Їй потрібно примиритися з новою соціальною роллю, тобто зрозуміти, які можливості перед нею відкриваються, які шляхи закриті, що означає бути пенсіонером⁶.

³ Шевчук Н. Специфіка соціальної роботи з людьми похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/597>.

⁴ Шевчук Н. Специфіка соціальної роботи з людьми похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/597>.

⁵ Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://stud.com.ua/47361/pedagogika/sotsialno_psihologichni_problemi_osib_pohilogo_viku.

⁶ Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://stud.com.ua/47361/pedagogika/sotsialno_psihologichni_problemi_osib_pohilogo_viku.

Найпершою проблемою, яка примушує замислюватися про власну старість – вихід на пенсію. При чому юридичний пенсійний вік часто не відповідає реальному часу виходу у відпустку через старість. Ще однією причиною негараздів у зрілому віці є «скорочення», яке унаслідок пенсійного віку для більшості є сильним стресом. Але людина не просто стає пенсіонером, вона частіше хворіє. І в суспільній свідомості часто літня людина асоціюється з немічною. Літні люди часто знаходяться в умовах соціальної самоти, навіть якщо живуть у великій сім'ї з онуками і дітьми⁷. Люди похилого віку перші потрапляють в групу високого ризику, стають надто залежними від медичних, економічних послуг і особливо потребують соціально-психологічної допомоги⁸.

Досягаючи пенсійного віку, люди часто стають жертвами дискримінації відносно зайнятості і свого нового статусу в суспільстві. Життя літньої людини стає не таким цікавим, як життя молоді або зрілої людини. Проблемою літньої людини є втрати рідних⁹.

Старість не пов'язана з неминучою загальною психічною деградацією – у багатьох людей зберігається оптимальний рівень інтелекту і емоційно-вольових можливостей¹⁰.

Коли людина старіє, суспільство і сім'я, як суспільна одиниця, не пред'являють до неї ніяких вимог, відкидають її, тим самим позбавляючи певної ролі, міняючи статус¹¹.

Основу свідомості старшого покоління складають чотири цінності, тісно пов'язані одна з одною: сім'я, добробут, законність і моральність¹².

⁷ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

⁸ Шевчук Н. Специфіка соціальної роботи з людьми похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/597>.

⁹ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

¹⁰ Соціальна робота з людьми похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://works.doklad.ru/view/36xRDjtXwuQ.html>.

¹¹ Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми: ученик. Москва: «Дашков и КО», 2002. 295 с.

Зміст самосвідомості літньої людини зазнає чергові зміни, як і на всіх попередніх етапах.

1. Домагання на визнання знаходиться в стані депривації, так як суттєво зменшується число факторів, за рахунок яких можна було отримувати визнання.

2. У цьому віці відбувається остаточне відторгнення від свого імені. Коло людей, які можуть називати старого хоча б по імені та по батькові надзвичайно звужується. Відходить на задній план спілкування з колегами, зменшується кількість ровесників, в результаті у літньої людини залишається тільки сімейно-рольове ім'я «бабуся» або «дідусь».

3. Іноді літня людина робить акцент на правах на шкоду усвідомлення своїх обов'язків. Це призводить до перекладання відповідальності на інших і прийняття неконструктивної позиції «Мені повинні», яка заважає мобілізувати свій організм і психіку для подальшої успішної адаптації.

4. В усвідомленні тимчасової перспективи відбувається сильне зрушення: подовжується минуле і скорочується сьогодення. Майбутнє сприймається коротко або зовсім відсутнє. Чим далі розташовується подія у часовій перспективі, тим яскравіше воно забарвлене емоційно. Минуле як би є присутнім в сьогоденні¹³.

Загалом, суспільство в якому живе людина, диктує нові ідеали: зовнішності, рівня освіти і доходів, стилю життя. Це призводить до формування все нових комплексів, зокрема пов'язаних з віковими змінами. На ряду з

¹² Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» від 29.12.2009 № 1417 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1417-2009-%EF>.

¹³ Ушакова І. М. Геронтопсихологія : підручник / І. М. Ушакова ; Міністерство освіти і науки України, Національний університет цивільного захисту України. Харків : ХНАДУ, 2014. 234 с.

комплексом «фотошопу», статусом і комплексом «не можна видалити хірургічно» розвивається і комплекс старіння¹⁴.

Старість для людей похилого віку сприймається як неминуче нещастя або злочин, за яким карають виключенням із суспільства. Вважають, що чоловіки переживають старіння не менш гостро, чим жінки, нерідко компенсуючи відчуття своєї «неповноцінності» інфантильною (безвідповідальною) поведінкою. А зміни, що відбуваються з жінкою, з її статусом приходять на тлі суперечливих вимог: розвивати жіночність і бути успішною в роботі¹⁵.

Кожна людина по своєму психотипу проживає по-різному даний вік: ступінь її стурбованості зовнішніми ознаками віку може бути як нульовою, так і надмірною¹⁶.

Дослідники провели дослідження, в якому було представлено 50 учасниць жінок, які по-різному реагували на свою зрілість.

1. Перші жінки сприймають старіння як природний процес: внутрішній зміст для них важливіший, ніж зовнішність.

2. Другі упевнені, що, підтримуючи себе в хорошій фізичній формі, прояви віку можна контролювати.

3. Для третіх вік є невіддільним від їх соціальної ролі («Якщо ти стала бабусею, значить, і виглядати маєш відповідно»).

4. Четверті володіють нарцисичним складом характеру, в їх уявленні зовнішність – запорука соціального успіху, і вікові зміни вони сприймають як особисту драму.

5. А жінок п'ятої групи – тривожних, пасивних, залежних – процес старіння лякає, тому що асоціюється із смертю¹⁷.

Стосовно нашої країни, то Україна за часткою населення віком понад 60

¹⁴ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

¹⁵ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

¹⁶ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

¹⁷ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

років входить у тридцятку найстаріших держав. Посідає 25 місце (яке вона поділяє з Норвегією) у рейтингу країн світу за цим показником. За показником старіння населення, як частка осіб віком 65 і старших, наша країна перебуває на рівні з Литвою, Угорщиною, Словенією і трохи відстає від середнього показника за сукупністю країн Євросоюзу та істотно – від таких країн-світових лідерів за рівнем старіння, як Італія, Німеччина чи Японія¹⁸.

На динаміку старіння в Україні впливають багато факторів. На показники старіння у нашій країні традиційно позначаються наслідки «демографічних хвиль», що зумовлюють істотні коливання чисельності вікових контингентів, що перетинають позначку першого порога старості 60 років. Експерти прогнозують, що вплив демографічних хвиль найближчим часом (в міру того, як поріг старості перетнуть численні покоління народжених вже наприкінці першої – на початку другої половини ХХ ст.), зумовлюватиме посилення старіння населення¹⁹.

Як зазначають науковці В. Бочелюк, О. Черепехіна, нині більшість літніх людей у нас представлена «молодими старими» (віком від 60 до 74 років) – вони становлять понад 70% всіх осіб, старших за 60 років. Та у перспективі слід очікувати підвищення частки старших вікових груп у складі самого літнього населення²⁰.

Україну очікує поглиблення процесу старіння на середньою і довгострокову перспективу – саме поточне сторіччя буде періодом триваючого старіння її населення. Як показують розрахунки, а саме демографічний прогноз, то найвищі темпи зростання частки літніх контингентів населення очікуються в 2015-2020 та у першій половині 2040-х років, а найвищі рівні старіння будуть досягнуті у 2050-х роках²¹.

¹⁸ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

¹⁹ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

²⁰ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

²¹ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

Досить ґрунтовно В. Бочелюк, О. Черепехіна у посібнику «Геронтологія» описують старіння українського населення як соціально-психологічну проблему. Зазначають, що майже 40% людей на планеті біологічно випереджають свій справжній вік. Про це говорять науковці, які переймаються проблемами біологічного старіння людей, яке в останні кілька років сильно прогресує. За словами дослідників, в наш час хвороби, які раніше не давали про себе знати до 40 років, зустрічаються ледь не в дітей віком 13-18 років. У випадку, якщо така тенденція буде збережена, то людство ризикує втратити велику кількість працездатного населення, кажуть фахівці²².

Українські медики спробували дати відповідь на питання, чому в нашій країні мають місце такі шалені темпи старіння, і чи можна якимось чином сповільнити цей процес? Вони зазначають, що на сьогодні біологічний вік людей відстає від календарного в середньому на 7-9 років. Також медики констатують, що молодшають і діабет, і артрит. А в кожного третього громадянина України спостерігається артеріальна гіпертензія²³.

Як зазначає лікар-невролог Д. Маньковський, сьогодні зустріти пацієнта, вік якого 18-30 років з інсультом, це вже досить нормальне явище. Але, насправді, ці хвороби характерні для тих людей, яким вже за 40 років.

За словами медика, виною всьому є надзвичайно погана екологія, малорухливий спосіб життя, шкідливі звички, а також неправильне харчування. Як показало спеціальне дослідження українського інституту геронтології, більш, ніж у половини наших співвітчизників біологічний годинник цокає наперед²⁴.

За словами завідувача відділення Інституту геронтології, В. Шатила, таких людей сьогодні приблизно 70%, які мають 5 років і вище. Якщо паспортний вік жінки 48 років, то біологічний годинник показує 60 років або

²² Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

²³ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

²⁴ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

навіть і більше. Лікарі наголошують на тому, що з такими темпами в Україні в найближчому майбутньому може просто не лишитися працездатного населення²⁵.

Говорячи про даний час, зазвичай характеризують розумові здібності людей похилого віку. З віком виникає не нова якість, а специфіка інтелекту, яка полягає в особливостях пам'яті (ослабленні короткочасної і збереження довгострокової). Пізнавальні можливості багато в чому залежать від самооцінки, внутрішнього настрою літньої людини і її бажання до саморозвитку. Літня людина має такий потенціал як мудрість, яка недоступна молодим²⁶.

Специфіка емоційної сфери людини похилого віку багато в чому залежить від успішності проходження вікової кризи, ступеня реалізації вікових завдань, несвідомого прийняття стратегії старіння. В цілому, дослідники відзначають, що в старості переважає знижений фон настрою, так як сповільнюється афективна жвавість. Через зниження сили і рухливості нервових процесів знижується інтенсивність емоцій. Отже, під час старості, як правило, людина стає емоційно більш вразливою, вимагає більш чуйного уважного ставлення, особливо з боку близьких, родичів, працівників медичних та соціальних²⁷.

Необхідно розглядати наступні культурно-соціальні чинники, які визначають, по-перше, специфіку процесу старіння, по-друге, положення немолодих в суспільстві: володіння власністю і дохід, стратегічні знання, працездатність, взаємна залежність, традиції і релігія, втрата ролей і рольова невизначеність, втрата майбутнього²⁸.

²⁵ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

²⁶ Про соціальні послуги : Закон України від 19.06.2008 № 966-IV [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.

²⁷ Про соціальні послуги : Закон України від 19.06.2008 № 966-IV [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.

²⁸ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. 436 с.

Несподівані та незрозумілі ситуації пізнього життя викликають депресії і тривогу, оскільки немолоді відчувають вакуум соціальних очікувань і недолік норм для них.

Літній вік – така стадія в життєвому циклі, де відбуваються систематичні соціальні втрати. Головні життєві завдання виконано, відповідальність зменшується, залежність зростає. Ці втрати пов'язані з можливими хворобами і фізичним нездужанням. Ці втрати і кореляти залежності, ізоляції і деморалізації прогресивно збільшуються в пізньому житті. Вони ясно показують літній людині пониження участі в соціальному житті і збільшення його маргінальності²⁹.

Вийшовши на пенсію, людина втрачає одну з головних ролей – перестає бути «здобувачем» в сім'ї, трудівником в суспільному сенсі. У сучасному суспільстві трудова діяльність виконує ряд функцій. Вона не тільки забезпечує людині засоби існування, дає певний статус, але і реалізує соціальну активність індивіда. На рівні особистості вона розглядається як здібність до свідомого виявлення і затвердження свого місця в системі суспільних відносин і самореалізації. Соціальна активність є мірою соціальної діяльності, а її метою є реалізація інтересів суспільств, особи як члена даної соціальної спільності. Для будь-якої людини трудова діяльність є передумовою його повноцінного, цікавого життя, творчої діяльності. Тому необхідна робота і немолодим, у яких круг особистих інтересів значно обмежується і звужується³⁰.

Із-за регулярних відвідин медичних установ з'являється новий круг спілкування, який обмежений і часто не несе в собі позитивного заряду спілкування. Тим паче, колишній круг спілкування звужується.

²⁹ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. – 436 с.

³⁰ Бочелюк В., Черепехіна О. Геронтопсихологія: навч. пос. Київ, 2014. – 436 с.

До основних проблем людей похилого віку можна віднести синдром «спустошення гнізда» – це відсутність чіткого життєвого ритму, звуження сфери спілкування, відхід від активної трудової діяльності. Людина відчуває себе дискомфортно, замикається від усіх оточуючих³¹.

Взаємодія літньої людини із соціумом формує одну з найважливіших проблем даного віку. З цієї точки зору виділяють дві групи клієнтів, які умовно можна назвати: соціально стабільною та соціально проблемною групами.

До першої групи варто віднести всіх «літніх» представників, які мають яскраво виражені або стійкі проблеми взаємодії з соціумом (сім'єю, товаришами і друзями, соціальним середовищем в цілому).

До другої групи слід віднести людей, які навпаки, мають яскраво виражені тимчасові, стабільні або наростаючі проблеми взаємодії з соціумом, що змушують кожну літню людину все більшою мірою відчувати зниження особистісного та соціального статусу без якої або надії на поліпшення життя³².

Головною драмою людей похилого віку слід вважати – незатребуваність: нереалізований потенціал, відчуття або побоювання власної непотрібності. Як відомо, потенціал літньої людини найчастіше зовні не відповідає (або відповідає дуже мало). Для спрощення незатребуваності потрібно аналізувати власне життя, яке включає у себе сімейне життя та професійне минуле³³.

Дуже важливо створювати зручні умови, щоб допомогти людині віддавати себе, зберігаючи тим самим стійкість, гарантію певної стабільності, відчуття доброї перспективи, оптимістичну і реалізовану надію на те, що і в нових обставинах людина залишається затребуваною.

³¹ Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://stud.com.ua/47361/pedagogika/sotsialno_psihologichni_problemi_osib_pohilogo_viku.

³² Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://stud.com.ua/47361/pedagogika/sotsialno_psihologichni_problemi_osib_pohilogo_viku.

³³ Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://stud.com.ua/47361/pedagogika/sotsialno_psihologichni_problemi_osib_pohilogo_viku.

Не менш гострою проблемою літніх людей є **обмеження** життєдіяльності, під яким розуміється повна або часткова відсутність у людини здатності або можливості здійснювати самообслуговування, пересування, орієнтацію, спілкування, контроль за своєю поведінкою, а також займатися трудовою діяльністю. Дана проблема найтіснішим чином пов'язана з якістю матеріальної забезпеченості літньої людини. Літні люди стривожені своїм матеріальним становищем, рівнем інфляції, високою вартістю медичного обслуговування, розміром пенсії та ін. У вирішенні цієї проблеми першорядне значення набуває вдосконалення системи соціальної реабілітації, соціальної допомоги старим, обслуговування та патронатного супроводу³⁴.

Для покращення соціального рівня людям похилого віку, фахівці у своїй практиці повинні користуватися принципами, які об'єднані у п'ять груп:

1. Принцип групи «незалежність» має на увазі, що люди похилого віку повинні мати доступ до основних благ і обслуговування, можливість працювати чи займатися іншими видами діяльності, що приносить прибуток, брати участь у визначенні термінів припинення трудової діяльності, зберігати можливість участі у програмах освіти і професійної підготовки, жити в безпечних умовах з урахуванням особистісних запитів, мати можливість проживати в домашніх умовах доти, поки це можливо.

2. Принципи групи «участь» відображають питання залучення людей похилого віку до життя суспільства й активної участі в розробленні і здійсненні політики, яка стосується їхнього добробуту, можливостей створювати рухи чи асоціації людей похилого віку.

3. Принципи групи «відхід» є основою при вирішенні проблеми забезпечення людини похилого віку доглядом і захистом з боку родини,

³⁴ Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://stud.com.ua/47361/pedagogika/sotsialno_psihologichni_problemi_osib_pohilogo_viku.

громади, доступу до медичного обслуговування з метою підтримки чи відновлення оптимального стану та запобігання захворюванню, доступу до соціальних і правових послуг, користування послугами піклувальних установ і обов'язкового дотримання в соціальних установах прав людини та основних свобод, включаючи повагу гідності, переконань, а також права приймати рішення щодо догляду та якості життя.

4. Принципи групи «реалізація внутрішнього потенціалу». На ньому базується ідея, яка стверджує, що люди похилого віку повинні мати можливість для всебічної реалізації свого потенціалу, щоб їм завжди був відкритий доступ до суспільних цінностей у галузі освіти, культури, духовного життя і відпочинку.

5. Принципи групи «гідність» несуть ідею недопущення експлуатації, фізичного, психічного насильства стосовно людей похилого віку, забезпечення їм прав на справедливе до них ставлення незалежно від віку, статі, расової чи етнічної приналежності, індивідуальності чи іншого статусу, а також незалежно від їхнього трудового внеску.

Дані принципи зорієнтовані на допомогу людям похилого віку, щоб вони могли вести повноцінне життя, забезпечити їм умови, необхідні для підтримання чи досягнення гідного життя³⁵.

Тому базуючись на зазначених принципах і вікових особливостях людини, можна виділити три групи завдань кожного віку: природно-культурні, соціально-культурні, соціально-психологічні, які покладені в основу практичної діяльності соціальної роботи.

Робота з людьми похилого віку здійснюється на двох рівнях – це:

1) макрорівень (формування соціальної політики з урахуванням інтересів людей похилого віку, створення пенсійних та інших фондів підтримки,

³⁵ Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://stud.com.ua/47361/pedagogika/sotsialno_psihologichni_problemi_osib_pohilogo_viku.

формування комплексної системи соціального страхування, медичного, психологічного та консультаційного обслуговування);

2) мікрорівень (вивчення умов життя людей похилого віку, рівня та якості надання їм соціальної допомоги)³⁶.

Люди похилого віку мають право на повноцінне життя. І це стає можливим лише в тому випадку, якщо вони самі беруть активну участь у вирішенні питань, що їх безпосередньо стосуються. Важливу роль у вирішенні подібного роду завдань у нинішній час відіграють групи взаємодопомоги³⁷.

Вирішення вікових соціально-психологічних завдань літньої людини може бути полегшено при використанні в похилому віці внутрішніх ресурсів³⁸.

Зміни в житті людей похилого віку, пов'язані зі старінням, психічними змінами або соціально-психологічними факторами (положення в суспільстві, ставлення до них, стереотипи, процеси ідентифікації та ін.), вимагають пристосування, адаптації до них. Поняття соціальної адаптації людей похилого віку базується на тому, що разом з віковою деструкцією при старінні розвиваються і зміцнюються адаптаційно-регуляторні процеси, спрямовані на виживання, підвищення життєздатності, збільшення тривалості життя. При сприятливих формах психічного старіння спосіб життя повністю пристосований до зовнішніх і внутрішніх умов. У разі несприятливого, хворобливого психічного старіння питання адаптації літніх людей входять в коло клінічних проблем. Сутність адаптаційного процесу полягає в переоцінці цінностей

³⁶ Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://stud.com.ua/47361/pedagogika/sotsialno_psihologichni_problemi_osib_pohilogo_viku.

³⁷ Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://stud.com.ua/47361/pedagogika/sotsialno_psihologichni_problemi_osib_pohilogo_viku.

³⁸ Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://stud.com.ua/47361/pedagogika/sotsialno_psihologichni_problemi_osib_pohilogo_viku.

літніми людьми, засвоєнні ними нових цінностей сучасного суспільства і формування ставлення до цих цінностей³⁹.

Також в суспільстві існують певні стереотипи стосовно людей похилого вік, так геронтолог К. Вінтор виділяє такі стереотипи як:

1. Усі люди похилого віку схожі один на одного;
2. Люди похилого віку соціально ізольовані;
3. Більшість з них має слабке здоров'я;
4. Звільнення з роботи породжує більше проблем для чоловіків, ніж для жінок;
5. Більшість старих людей ізольовані від своїх родин;
6. Розумові якості з віком погіршуються⁴⁰.

Науковці виділяють соціально-психологічні умови благополучного розвитку людей похилого віку в старості.

1. Внутрішня потреба бути зайнятим.
2. Конструктивна психологічна установка, яка має довіру до інших, оптимістичне відношення до майбутнього, адекватне сприйняття сьогодення.
3. Різнобічні інтереси, що спрямовані не тільки на себе, а й на інших.
4. Психологічна незалежність.
5. Потреба і можливість у вирішенні актуальних завдань розвитку.
6. Значущою умовою, що багато в чому визначає п'ять попередніх, є благополучне вирішення завдань вже пройдених етапів життя, тобто сформованість, надбання позитивних якостей кожного етапу⁴¹.

³⁹ Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://stud.com.ua/47361/pedagogika/sotsialno_psihologichni_problemi_osib_pohilogo_viku.

⁴⁰ Соціальна робота з людьми похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://works.doklad.ru/view/36xRDjtXwuQ.html>.

⁴¹ Територіальний центр соціального обслуговування (надання Соціальних послуг). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://koveladm.gov.ua/show/page-178/>.

Хоча потрібно розуміти, що прожите життя є незворотнім процесом, і люди похилого віку мають це розуміти. Їм потрібно завжди працювати над собою, свідомо чи несвідомо переосмислювати події, що відбулися і пам'ятати, що старості не всі люди можуть дочекатися.

Наше суспільство звикло до стереотипів. У даному випадку стереотипи значно впливають на формування по відношенню до себе людей похилого віку. Під впливом негативних думок, багато осіб починають в собі знаходити якісь недоліки, недооцінюють у собі здібності і можливості. Вони втрачають самі себе, самоповагу, відчують почуття провини, у них падає мотивація, знижується і соціальна активність.

Вагома кількість праць науковців була присвячена даній проблематиці. Зокрема М. Крайг пише про те, що думка людей про свої можливості і здібності значно впливає на ефективність діяльності. Деякі люди похилого віку переконливо упевнені в тому, що незабаром вони втратять палять і будуть не в змозі робити те, що вдавалося раніше, вони впевнені що втратять контроль над своїм життям. Під впливом таких думок вони дійсно втрачають і свою компетентність, і контроль над обставинами життя. Саме негативне відношення людини до самого себе – найважливіший фактор не тільки психічного, але і фізичного старіння людини⁴².

Людина, що старіє, попадає у новий для себе вид складності ситуації, а саме невизначеності. Потрібно самій людині самостійно виробляти вимоги до своєї поведінки, у чому і полягає одна з труднощів людей зазначеної категорії.

Досить багато думок науковців у сучасній літературі, які мають суперечливий характер стосовно самооцінки в пізньому віці. Одні науковці стверджують, що вік не впливає на самооцінку, самоповагу, інші

⁴² Соціальна робота з людьми похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://works.doklad.ru/view/36xRDjtXwuQ.html>.

притримуються факти вікового впливу на людину. При цьому по різних статистичним даним самооцінка знижується, захоплюючи сфери стану здоров'я, самопочуття і багато іншого, а по іншим даним характерний високий рівень самооцінки, можна назвати завищеним⁴³.

Вчені А. Бороздина та О. Молчанова у своїй роботі описують результати дослідження самооцінки у чоловіків та жінок. Для чоловіків самооцінка найперше розпочинається із ділової сфери, а жінкам притаманна оцінка особистісних життєвих якостей. Значне місце в описі займає сфера інтересів, захопленнь. Частина людей констатує загальний інтерес до світу, але більшість указують конкретні захоплення. Найбільш популярними є: читання, перегляд фільмів, в'язання, прогулянки, проведення бесід.

Вагоме місце у самооцінці посідає сфера соціальних контактів, зокрема родини. Ця сфера притаманна для жінок. Також важливе місце займає опис здоров'я та самопочуття. Дані описи є важливими для всього життя людини, а люди похилого віку на це акцентують особливу свою увагу.

Ще одним важливим питанням людей похилого віку є інтелектуальне функціонування. Вважається, що саме в старості настає зниження загальних розумових здібностей людини. Навіть була названа концепція «інтелектуального дефіциту», хоча науковці не підтверджують її⁴⁴.

Необхідно враховувати той факт, що зниження показників інтелекту в літньому віці найчастіше пов'язаний з уповільненням швидкості реакцій, через що подовжується час, необхідний для виконання завдання. Саме для ефективності завдання людям похилого віку потрібно більше часу на роздуми, тоді і буде ефективніший результат.

⁴³ Соціальна робота з людьми похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://works.doklad.ru/view/36xRDjtXwuQ.html>.

⁴⁴ Соціальна робота з людьми похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://works.doklad.ru/view/36xRDjtXwuQ.html>.

Науковці твердять, що для порівняння не можна використовувати відповіді молодих людей та людей похилого віку, адже час міняється, а люди літнього віку живуть за своїми «правилами», і все це не виявить специфіку інтелекту. Це пояснюється тим, що у літньому віці інтелект якісно інший. Якщо у молоді роки інтелект переважно спрямований на готовність до навчання і рішення нових задач, то у похилому віці головну роль відіграє здатність до виконання тих задач, які ґрунтуються на використанні накопиченого досвіду та проаналізованої інформації. Головну роль у молоді роки відіграють розумові здібності, особливо якщо людина займається творчою та науковою діяльністю. Люди інтелектуальної праці часто зберігають ясність розуму до глибокої старості⁴⁵.

Американські науковці-психологи вказують, що в більшості випадків зниження інтелектуальних здібностей у людей похилого віку пояснюється слабким здоров'ям, економічними або соціальними причинами, наприклад ізоляцією, а також недостатньою освітою і деякими іншими факторами, прямо не пов'язаними зі старінням.

Значне місце при вивченні впливу процесу старіння на психічні процеси у людей похилого віку надаються пам'яті. Ослаблення основних функцій пам'яті відбувається не рівномірно. В основному страждає пам'ять на події, які сталися нещодавно, а пам'ять на минуле знижується тільки в глибокій старості. Для покращення пам'яті, потрібно якомога швидше пристосуватися до нової ситуації, до важливих подій, які відбуваються зараз, саме це дасть можливість подальшого розвитку людини, зокрема розвитку її особистості⁴⁶.

Отже, соціальні проблеми людей похилого віку у нашій країні існують. Найголовніше, що потрібно для людей похилого віку – це створення гідних

⁴⁵ Соціальна робота з людьми похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://works.doklad.ru/view/36xRDjtXwuQ.html>.

⁴⁶ Соціальна робота з людьми похилого віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://works.doklad.ru/view/36xRDjtXwuQ.html>.

умов для життя. Частка осіб, які відносяться до даної категорії становить понад п'яту частину населення України. Соціальна робота має бути спрямована на захист, підтримку, піклування людей похилого віку, а держава, у свою чергу має думати про фінансування пенсій для людей похилого віку, які дозволять гідно забезпечувати свою старість.